

Н. В. Марченко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЯК ГОЛОВНИЙ СМИСЛОБРАЗ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ОГІЄНКА

Стаття присвячена науковій студії І. Огієнка «Українська культура», в якій він одним з перших науковців розглядав культуру українського народу як головний чинник національної ідентичності. Окрім того, культура українців в І. Огієнка почала формуватися в далекому історичному минулому, проте пройшла нелегкий шлях становлення й розквіту на основі живої народної культури, попри русифікаторську політику царського уряду в 18-19 ст. Культура І. Огієнка, творцем якої є український народ, охоплює всі сфери буття українського суспільства в минулому і прокладає безперервний шлях у майбуття. Культура І. Огієнка – це культурна й історична пам'ять народу, його колективний досвід, творення особистостями, і безпосередньо демонструє світоглядний менталітет українців з чітко вираженими ознаками екзистенціально-гуманістичної ментальності. І. Огієнко, як і низка науковців 19 ст., послідовно описує вплив української культури на формування і становлення російської культури, що замовчували упродовж 20 ст. через упереджений ідеологічний погляд. І. Огієнко – один з перших науковців послідовно описує русифікацію українців на політичному, соціальному, культурному, церковному та освітньому рівнях.

Ключові слова: культура, фольклор, традиція, мова, наука, література, культурний вплив, русифікація

У 21 ст., володіючи певними знаннями з психології особистості, можна проаналізувати й узагальнити процес її становлення, розвиток та її діяння, а особливо в минулому, коли вже ознайомлений з науковим та творчим доробком, створеним цією ж особистістю. Можуть бути похибки в потрактуванні дій особистості чи написаного нею, однак час зможе підтвердити ту або іншу думку, той або інший висновок в аксіологічних інтерпретаціях життєвої та творчої діяльності тієї ж таки особистості. Будь-який аналіз інформації про особистість та її синтез має ґрунтуватися на виокремленні певних відрізків у часі того або іншого матеріалу з метою їх узагальнення для побудови певної теорії чи концепції. У філологічних студіях через аналіз і синтез матеріалу вибудовуються концепції, які завжди перебувають в дихотомії одна до одної, в статичному та динамічному розвитку, або ж у процесі диференціації та інтеграції, які, на думку Л. Булаховського, «становлять дві сторони процесу еволюції» [1, с.264] будь-якого розвитку, а в даному випадку – розвитку наукової думки. Не може бути новиною і те твердження, що наукові студії минулого характеризуються певними особливостями, в яких поєднуються в єдине ціле диференційні й інтеграційні процеси минулого, та окреслюються певні риси сучасного й футуралістичного у мисленні науковця задля розвитку тих або інших концепцій, в яких вибудовуються логічні ряди минулого з концептуалізованими рисами сучасних новітніх ідей. Проте наукова думка сьогодення має на службі найкращий скарб життєдіяльності людини – її досвід на шляху до пізнання істини, а саме досвід як результат раціональних здобутків наукової діяльності в минулому. Як відомо, об'єктивним джерелом досвіду є циклічне повторення будь-якої діяльності. Тому в сучасних дослідженнях науковці не лише використовують надбання минулих часів, а й аналізують, син-

тезують їх та розвивають. Якраз сучасний розвиток української наукової думки перебуває на тому етапі, який можна детермінувати як визначальний, оскільки «свідомість» кожного дослідника «отримала» доступ до свободи мислення, доступ до заборонених раніше джерел, доступ до аргументованого потрактування того або іншого явища на базі фактологічного матеріалу, отримала можливість розуміння з огляду на їх неоднакове бачення різними дослідниками, а головне – українська наукова думка отримала, як це не звучить парадоксально, можливість бути українською. А в понятті «українкість» теж простежується циклічність явища в суспільному бутті народу: злет української наукової думки наприкінці 19 та на початку 20 ст. і новий етап вже наприкінці 20 та на початку 21 ст. І на думку М. Поповича, «новітні етапи пізнання є не надбудовою над старими, а навпаки – базисом і основою для по-новому прочитаних старих і класичних» [2, с.223]. К. Кислюк зауважує, що «нарешті, в Україні, починаючи з 1990-х рр., після відмови від ідеологічних забобонів з'явилася сила-силенна фактичного матеріалу, що мало не вишикувався в чергу в очікуванні свого уведення у науковий обіг» [3, с.29]. Отож, читаючи праці однієї видатної особистості, ім'я якої постає із забуття, як і багато інших імен видатних українців, розумієш інакше її історичні події, її сучасні.

Приблизно двадцять років тому ім'я науковця Івана Огієнка як митрополита Вінніпегу і всієї Канади було відомим невеликій групі науковців з американсько-канадської діаспори. Ім'я людини, яка по-справжньому любила Україну, і тому присвятила їй усе своє життя й усю свою діяльність, а особливо, в науці. Науковий доробок Івана Огієнка наскрізь пронизаний головним смислообразом усієї його життєдіяльності – країною на імення – Україна і, який містить у собі інші нерозривні смислообрази національної ідентичності українства – Народ, Тарас Шевченко, Мова, Історія, Культура, Наука. Усі ці смислообрази, що утворюють нерозривну єдність матеріальної і духовної культури українства, є безпосередніми складовими поняття «культура» (лат. «*cultura*»; укр. «*освіта*», «*розвиток*»). Іван Огієнко одним з перших зрозумів значення цього найважливішого смислообразу в бутті народу і не лише тому, що «культурна діяльність була єдиною цариною, де позбавлені держави українці могли виразити свою самобутність» [4, с.173], як стверджує О. Субтельний, а й тому, що у загальних вимірах 1) «людська діяльність може перетворювати світ тільки спираючись на досвід цього перетворення, який зберігається у знятому вигляді в духовних формах» [5, с.515]; 2) «суспільне життя в будь-якій формі й на будь-якому рівні визначається культурними чинниками, ...на яких зводиться вся конструкція соціуму з його господарськими, політичними та ідеологічними інституціями» [5, с.531]; 3) «в кожному акті людської діяльності наявні всі її компоненти: пізнавальний, емоційний, регулятивний, світоглядний» [5, с.537]. Отже, в культурі кожного народу містяться усі компоненти його буття і діяльності – досвід і практика, дух і духовність, розум і істина, мова і мислення, світогляд і свідомість, людські цінності і людське спілкування, звичаї й традиції і т.д. М. Попович наголошує на тому, що «нація в будь-якому розумінні слова – це обов'язково культурна традиція...», а «традиція стає живим культурним явищем тоді, коли вона органічно вплітається в новітнє культурне буття нації» [2, с.222]. Тому І. Огієнко, опрацювавши величезну кількість тогочасних студій, що стосувалися життєдіяльності українського народу, і володіючи величезною джерельною базою та фактологічним матеріалом, пише на початку 20 ст. унікальну багатоаспектну наукову студію на багато десятиліть наперед про культуру українців з наочним тогочасним науковим матеріалом, і стверджує титуль-

ною сторінкою на початку того ж таки 20 ст., що є такий Український народ, що є така Українська нація. Майже в той самий час була опублікована у Празі студія Д. Чижевського «Нариси з історії філософії на Україні» (1931), в якій науковець намагається дати тогочасне наукове визначення поняттю «національна ідентичність», використовуючи термін рідною мовою «українська особність». Філософ пише, що в світовій науковій думці вже давно існують два різні погляди щодо терміну «національна ідентичність» та його ролі в бутті народів – раціоналістичний та романтичний. Раціоналістичний погляд науковець детермінує як консеквентний, тобто як такий, що «базується на цілком логічних аргументах і промовляє до нашого розуму», і «що можна зрозуміти й обґрунтувати розумом» [6, с.6]. Однак «вічні цінності не є такими одноманітними й однобічними, як вважає раціоналістичний погляд». ... бо «в повноті історичного життя реалізуються окремі боки, форми вічної краси, ... не тільки в мистецтві, а й в інших формах культурного життя – в релігії, філософії, науці. ... І цінність якраз їх полягає в індивідуальності, окремішності» [6, с.8]. І попри те, що «кожна нація є тільки обмеженим і однобічним розкриттям людського ідеалу... вона в своєму своєрідному оригінальному, в своїй «однобічності» і обмеженості має вічне, загальне значення... Тому-то романтичний погляд на націю аж ніяк не веде до національної виключності і національного засліплення» [6, с.9]. Так і розуміння та сприйняття у ті часи поняття «культура» містило раціоналістичний та романтичний погляди науковців, можна навіть сказати, на соціальному рівні тодішнього суспільства, але, насамперед, на так званому політичному рівні. Розмежоване українство на територіях двох імперій, з раціоналістичного погляду пануючої влади не могло мати ніякої культури, а оті всі пісні і вірші, вишиванки і писанки, то лиш романтичний бік буття простого народу. На соціальному рівні, з боку переважної частини дворянства та інтелігенції, культура українства розглядалася як селянська, «мужича» культура, яка створена «в низах» і яку не варто брати до уваги, бо вона «не є культурою», бо «селянин» і «культура» поняття несумісні. Однак, тогочасні модні тенденції в європейській науці, що започаткували етнографічні дослідження буття народів, стали спочатку полем захоплення, а згодом, і полем дослідження культури українців, спочатку російсько- та польськомовними, а з часом і україномовними дослідниками.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства, коли постало нове спрямування в науці – культурологія, можна говорити, що в науці дослідження культури українського народу тривало з давніх часів, правда, з різними поглядами і з різноманітними трактуваннями. Науковці Горбач Н.Я., Гелей С.Ф. стверджують що, «на жаль, розвиток культури на Україні й досі залишається сферою, недостатньо опрацьованою в науковому плані, хоча перші спроби подати її історію припадають ще на середину ХІХ ст. Практично у громадській думці та культурознавчих дисциплінах у ті часи йшла боротьба двох протилежних доктрин. Згідно з першою, українська культура самобутня, зі своїми традиціями і специфічними особливостями формування та розвитку. Згідно з другою, українська культура розвивалася в системі російської, а тому і розвиток її повністю визначався цим фактором» [7]. Науковці П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, М. Костомаров, В. Антонович, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, І. Крип'якевич, П. Чубинський, О. Кониський, І. Огієнко, О. Потебня, В. Гнатюк, Хв. Вовк та ін. відстоювали концепцію самобутності культури українців, процесу її безперервної тривалості, відстоювали відмінності українського менталітету від російського. Ідеї представників другої доктрини характеризуються «несамовитою реакцією на «хохлацький акцент», «неприятно» до українців, «нетер-

пимістю» до іншої думки, заперечення існування української мови, літератури й історії, відстоювання ідей великодержавного шовінізму. Представниками другої доктрини були – В. Белінський, М. Чернишевський, М. Карамзін, С. Соловйов, М. Погодін та ін. [5, с.277-279; 7], які, як зауважує М. Хвильовий, «звикли принижати себе... чи то пак – нас» [8, с.12]. Отож, І. Огієнко, проаналізувавши велику кількість літератури, осмисливши велику роль культури українців, одним з перших з просвітницькою метою виніс на загал курс лекцій про українську культуру у 1917-1918 рр. при Київському університеті, а згодом і при Українським Народнім Університеті в м. Кам'янці, а його публікацію книги у 1918 р. «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу» (Київ) «можна вважати початком справжньої історіографії української культури» [7], а І. Огієнка фундатором української культурології – поряд з М. Грушевським, П. Кулішем, І. Франком та ін.

Отже, метою цієї студії є аналіз праці Івана Огієнка «Українська культура» (Курс, читаний в українським народнім університеті в Кам'янці) (друге видання 1923 р.), обсягом 278 с. Праця Івана Огієнка є одним з перших наукових досліджень в українській науці культурного аспекту буття українців, де, здебільшого, відображено багатоаспектну духовну складову народу. Про культуру українців на той час писали й інші науковці, однак, вони торкалися лиш тієї або іншої сфери – літератури чи історії, філософії чи фольклору і т.д. Але, як стверджує М. Хвильовий, «культура завжди бере за базу свою економіку» [8, с.12], тому з цього факту можна зробити висновки, що й економічне буття народу перебувало на високому рівні, тому й «помисли» сусідніх держав загарбати й підкорити українські землі були непоодинокі. І. Дзюба риторично підкреслює такий аспект «любові»: «Хто ж не любив Україну як своє *дорогоцінне*?! Саме так любили Україну всі російські царі. Всі казенні російські патріоти дуже любили «благодатный юг» – Малоросію. І всі поміщицькі та бюрократичні п'явки, і вся крамарсько-чиновницька сарана дуже любили Україну – як *своє*. Особливо любили і люблять її принципові українофоби й воявичі російські націоналісти – люто, неподільно, на смерть, по-братерському» [9, с.419].

Монографія І. Огієнка має чотири головні розділи, поділені на велику кількість підрозділів, та іменний покажчик цитованих ним авторів, що складає приблизно п'ятсот одиниць і підтверджує титанічну працю дослідника. У монографії представлені цитати з праць видатних вітчизняних та чужоземних науковців – В. Антоновича, А. Архангельського, О. Барвінського, М. Біляшевського, Ф. Гартнера, Я. Головацького, Б. Грінченка, М. Грушевського, М. Драгоманова, С. Єфремова, І. Зілінського, П. Житецького, М. Карамзіна, М. Костомарова, П. Куліша, Б. Лепкого, М. Ломоносова, М. Максимовича, А. Метлинського, Фр. Миклошича, Ом. Огоновського, М. Петрова, В. Перетца, О. Пипіна, А. Русова, С. Смаль-Стоцького, А. Соболевського, С. Соловійова, О. Срезневського, М. Сумцова, С. Тимченка, І. Франка, О. Шахматова, П. Шафарика, А. Шлейхера, П. Чубинського та ін. Окрім того, монографія містить велику кількість фотографій українських видатних особистостей та текстів давньою українською мовою, зібраних, передусім, з рукописів. Перший розділ монографії І. Огієнка «Українська культура за давні віки» (с. 1-59) мав би мати за епіграф слова О. Шпенглера, процитованих М. Хвильовим: «Прогрес мистецтва доводять факти, а не логічні доводи» [8, с.2], яку можна перефразувати – «культуру народу демонструють факти, що створені й збережені ним, бо є невід'ємним духовним багатством його народної душі». Фактологічний матеріал, зібраний І. Огієнком на той час з різних джерел, є таким величезним, є такою доказовою базою, що може викликати подив у сучасної людини. Науковець на перших сторінках студії намагається

дати відповідь на низку запитань, які якраз і визначають національну ідентичність та культуру будь-якого народу. І. Огієнко шукає відповіді на такі запитання: 1) що створив український народ за довгі роки свого існування; 2) чи має народ свою оригінальну, своєрідну культуру; 3) чи має народ свою історію; 4) чи має цей народ право на автономію; 5) чи потрібні народіві школи та університети його ж мовою [10, с.3]. Дослідник розпочинає розповідати про культуру українців, описуючи народну творчість як головне джерело її творення: про українську народну пісню і поезію, про думи і спів, про гумор українців, наголошуючи на тому, що український фольклор матиме великий вплив не тільки на «стару й нову українську літературу», а й на «зростання української національної свідомості» [10, с.8-9], а в 21 ст. можна стверджувати, що «фольклор українського народу є його духовною історією, написаною народом, і яка нерозривно пов'язана у хронологічній послідовності з ходом та закономірностями розвитку його суспільства» [11, с.122]. Науковець зупиняється на культурному побуті українців, зазначаючи, що вони створили упродовж віків оригінальні вироби зі скла, глини, займалися плетінням, ткацтвом, вишивкою, різьбою, і всі ці ремісничі вироби мають оригінальний орнамент, типовий для українців. Інший етнографічний матеріал – одяг – теж володіє своє неповторною автентичністю. Окрім того, українці з давніх часів створили свій стиль будівництва, що, особливо, можна спостерігати при побудові українських церков з трьома банями та в їх прикрашанні іконостасами зі своєрідним різьбленням. Автор монографії наводить два приклади заборони використання автентичного у бутті народу. Так, посилаючись на А. Русова та М. Лисенка, І. Огієнко демонструє факт заборони царатом вживання у музичних творах слів українських народних пісень – дозволялося лише писати ноти. Демонструючи в книзі дві фотографії церков з рідного Брусилова, побудованих в українському церковному стилі, І. Огієнко розповідає про заборону царем Павлом I у 1800 р. будівництва церков «по-українські» [10, с.8-16]. Науковець зазначає, що «старі наші церкви самі голосно розказують про талановитість народу», неодноразово нагадуючи у студії й аргументуючи фактами «відрізнення української церкви від московської» не лише «казань», а й піснеспівом [10, с.17-18, с.40-41]. І. Огієнко згодом видав монографію про історію й розвиток української церкви, тому сучасні науковці зараховують його до засновників релігійної історіософії українського народу поряд з літописцем Нестором, полемістом П. Могилою та діячами української церкви в 20 ст. В. Липківським, І. Власовським, А. Шептицьким [3, с.26]. На сторінках монографії І. Огієнко розглядає історію української книги, тобто українського друкарства [10, с.21, с.31, с.34-37, с.52, с.56-57], перераховуючи велику кількість друкарень в Україні, при цьому науковець посилається на інших дослідників, і зауважує, що «в історії культурного життя України ці наші перші друкарні мають велику вагу» оскільки вони не тільки «ствердили народ», а й друкували наукові книги, в яких закликали «боронити свою віру», й поставали ці книги тривалий час не тільки до Росії, а до всього православного світу [10, с.57]. Автор монографії «Українська культура» детально зупиняється на історії рідної мови, наголошуючи на тому, що без неї не могло бути ні народу, ні його культури, оскільки «в самій мові нашої одбився дух нашого народу, по коренях слів можна довідуватися і про культуру нашу». Українська мова серед усіх слов'янських мов є найбагатшою на лексику, найвиразнішою на синтаксис, найбагатшою на синоніми, наводячи за приклад дієслово «говорити», що має узус поширення по всіх українських теренах і має 18 синонімів, кожний з яких володіє іншою семантичною конотацією [10, с.22]. Окрім того, науковець зауважує, що «за старі віки суд у нас був рідною мовою», що під-

тверджується сотнями тисяч актів у архівах Варшави, Львова, Вільнюса, Києва, наводячи за приклад українські слова з Литовського статуту [10, с.17]. І. Огієнко, роблячи посилання на тогочасних науковців (Ф. Зілінського, П. Жигецького, Фр. Миклошича, С. Смаль-Стоцького, О. Шахматова та ін.), зазначає, що українська мова «донесла чисту силу старовини..., зародившись десь на світанні суспільного слов'янського життя витерпіла лихоліття татарщини, пережила утиски Польщі, наскоки Москви, і проте, перегорівши як криця, дійшла до нас чистою, свіжою музикою, незаплямованою, справді широю слов'янською мовою» [10, с.23]. Музикою мови є її література і О. Огієнко зазначає, що українська література є дуже давньою, наводячи приклади книг, що були написані на землі українців. Це і старі літописи, й Ізборники Святослава, і «Руська правда» Ярослава Мудрого, й Остромирівне Євангеліє [10, с.16; с.24-27]. У своїй студії автор зупиняється на ліриці 16-17 ст., на драматичній літературі 17 ст., на літературних творах 18 ст., згадуючи при цьому і фольклор, і апокрифічну літературу, і в розділі «Українська культура 19 ст.» (с.110-130) детально розглядає літературний процес у цьому столітті, назвавши імена видатних поетів та письменників. І. Огієнко був одним із перших науковців, які на базі наукових досліджень продемонстрували вплив української культури, а особливо літератури, на становлення та розвиток російської культури і літератури, зокрема, присвятивши розділ під назвою «Вплив української культури на московську» (с.59-130). І. Огієнко цитує слова з праці проф. А.С. Архангельського («Изъ лекцій по исторіи русской літературы», Казань, 1913, с. 80), який стверджував, що українська література «оказала великую культурную службу московской... Она явилась к концу 17 в. живым связующим звеном между далекой Московской и Западомъ» [10, с.49] (про це також у 19 ст. писав В. Перетц [11, с.122]. – М.Н.). З давніх часів на території України займалися перекладацькою діяльністю – перекладали як українською мовою, так і з неї. Наприклад, «Євангеліє» багато раз було перекладене в 16 ст. українською мовою, а в 17 ст. граматику Мелантія Смотрицького було перекладено всіма слов'янськими мовами [10, с.41; с.50]. І. Огієнко не залишив поза увагою і розвиток освіти в давні часи та упродовж 18-19 ст. в Україні, згадуючи описи відомих діячів давньої європейської культури та свідчення в різних джерелах – від П. Алепського (1653 р.) до історіографій Острозької та Києво-Могилянської Академії. З високим розвитком освіти в Україні відбувався, звичайно, й високий розвиток науки, про що й зазначає І. Огієнко, пишучи, що «народ наш завше був вільним, завше поривався до науки» [10, с.165], і одним з перших у вітчизняній науці піднімає питання коріння української науки, оскільки «розвиток науки якнайтісніше пов'язаний зі становленням культури загалом» [12, с.198], і яку не одне століття вважали набутком іншого етносу. І. Огієнко акцентує увагу на тому, що «останнім часом запанувала єдина правдиво-наукова думка: звати українськими всі ті твори, що написані українською мовою або написані на українських землях, або ті, що мають виразні ознаки нашої мови» [10, с.26]. Науковець у своїй праці перераховує визначних науковців минулого (І. Гизеля, Лаврентія Зизанія, М. Смотрицького, П. Беринду, Ф. Прокоповича, Д. Ростовського та ін), зауважуючи те, що величезну роль українські науковці відіграли в слов'янській філології, філософії та історіографії [10, с.50-56] й вплинули на становлення і розвиток російської наукової думки [10, с.83-100]. І. Огієнко пише, що «у 17 та 18 віках ми створили культуру великоросам, але про це вони забули і не тільки забули, а й знати не хочуть» [10, с.237], поглядаючи «скоса на українську науку» та називаючи українців за їхнє новаторство у всьому «еретиками» [10, с.134]. Сучасні філософи характеризують українську філософію давніх часів як «специфічний філо-

софський феномен», що продемонстрував «досить високий загальнокультурний рівень класичної української думки не тільки на «загальноімперському», а й на європейському рівні», ... «зберігши свій виразно національний дух (про це свідчить і роздратованість цією обставиною Белінського та Чернишевського)» [5, с.287].

І. Огієнко був одним із перших дослідників української культури, який підкреслює, що культура українців «завжди одзначалася великою справжньою демократичністю» [10, с.125; с.206], тому ті методи та засоби, що використовувалися супротив розвитку культури українців, за визначенням ще однієї видатної особистості в бутті України В. Вернадського, були «репресивними», «каральними» [12, с.215] або ж «боротьбою офіційної Росії з українською народністю» [13, с.173] задля «остаточного злиття українців з панівною народністю і знищення шкідливого усвідомлення своєї національної особливості в українському населенні» [13, с.174]. А І. Огієнко у своїй студії класифікував це явище досить-таки демократично, назвавши розділ «Тернистий шлях (про кривди народів українському)» (с.130-262) і розповідаючи в ньому не тільки про кривди українцям та утиски розвитку їхньої культури, а й вперше у науковій думці з різних аспектів охарактеризував неодноразові спроби «стертя з лиця землі» цілого народу та методи, що використовувалися при цьому. Отож, І. Огієнко одним із перших використовує поняття «російська нівеліровка» [10, с.16], «державна нівеліровка» [10, с.111], що ми розуміємо під сучасним науковим терміном «асиміляція» (лат. «assimilatio», укр. «уподібнення» – «злиття одного народу з іншим з втратою одним з них своєї мови, культури, самосвідомості» [14, с.85]), оскільки в сучасній українській мові існує слово-термін французького походження «нівелювання» (фр. «niveler», укр. «вирівнювати»), що використовується як термін в геодезії та авіабудуванні, а також у переносному значенні як «стирання, ігнорування індивідуальних відмінностей» [14, с.581]. І. Огієнко, розповідаючи про давність існування права на українських теренах та про розвиток літературного процесу в 19 ст., використовує цей термін, що ще й не мав відповідника в українській мові, однак мав відповідника в поняттєвому розумінні цієї мовної одиниці, а саме – позначив явище, що нині є відомим як «русифікація» українців. О. Потебня у своїх працях використовував інший термін «денаціоналізація» [15, с.67-77], який позначає те ж саме явище, однак його можна використовувати як термін, що описує процес асиміляції одного етносу іншим в будь-якій країні. А про русифікацію українців І. Огієнко «одним з перших заговорив на сторінках своїх праць», іменуючи цей процес «русифікацією українського народу та його мови внаслідок авторитарної російської політики» [16, с.197]. О. Потебня намагався на науковому рівні пояснити це явище, наголошуючи на тому, що «денаціоналізація може бути причиною економічної та інтелектуальної залежності». Вона впливає на сприйняття, засвоєння будь-якої інформації і «послаблює енергію мислення». І взагалі – дозволимо залишити думку видатного мовознавця мовою оригіналу – «сводится на дурное воспитание, на нравственную болезнь» [15, с.73]. Ще в середині 19 ст. О. Потебня закликав українців думати та вивчати рідну українську мову, оскільки без неї «все украинские стремления построены на песке» [15, с.63-64]. І. Огієнко пише, що «русифікація України почалася повільно, але дуже давно». Цитуючи указ московського царя Олексія Михайловича про постриження козаків («Полное собрание Законовъ Имперіи», т. I), автор праці зазначає, що «почалася ота русификація з хохлів, а скінчилася душею» [10, с.142]. Думка науковця перегукується з думками Т. Шевченка, зображеними в поезії «Розрита могила» (1843): «...*Ой Богдане / Нерозумний сину! / Подивись тепер на матір / На свою Вкраїну...*». І. Огієнко описує державну, соціальну, культурну,

церковну та освітню русифікацію українців, намагаючись визначити її етапи, і в наступних своїх друкованих працях ще більше їх деталізувати. Посилаючись на працю С. Соловйова «Історія Росії», І. Огієнко зауважує, що головним ідеологом русифікації українців була Катерина II, яка «ненавиділа українців за їхню культуру» всіма силами пильнувала, щоб зруйнувати старожитні вольності українські, пильнувала, «чтобы век и имя гетманов исчезло, не токмо б персона какая была произведена в оное достоинство». Катерина домагалася зрівняти в усьому Україну з Росією, провести нівеліровку по всім українським житті; вона пильнувала вирвати з українців «развратное мнение, по коему поставляют себя народом от здешняго совсем отличным...» [10, с.163-165]. Проте, зазначає далі науковець, «всі ці урядові заходи проти української культури, що були в 18ст., видаються тільки іграшкою, коли ми їх порівняємо з тим, що робив проти нас російський уряд за 19 вік. За допомогою України, московська культура міцно звелася на ноги і всі сили свої пустила на те, аби припинити культуру нашу» [10, с.205]. Заборона на все, де лиш звучало слово українською мовою, – заборона на книжку, на школу, на церкву, на науку, на мистецтво і т.д. – «протягом цього «просвіщенного» віку». Науковець пише, що «цензура шматувала наші книжки, забороняла вживати слів «Україна, українець», виправляючи їх на «Малоросія, малоросесь» [10, с.220]. Отож, царський уряд всіма засобами та методами намагався знищити українську культуру, знищити історичну пам'ять, аби знищити народ. Чеський письменник Мілан Кундера у 20 ст. так описав цей процес: «Перший крок до ліквідації нації – стерти її пам'ять. Знищити її книги, її культуру, її історію; потім написати нові книги, створити нову культуру, вигадати нову історію. Поволі нація забуватиме, якою вона була та якої вона є. Світ забуде її ще швидше» [17, с.270]. І. Огієнко, відобразивши всі етапи та засоби русифікації українського народу упродовж двох століть, закінчує свою працю твердженнями про факт існування української мови як головного ідентифікатора народу, його націєтвірного чинника, як одного з головних виразників культури, зауважуючи, що літературна українська мова взяла собі за основу демократичну народну мову, в той час як російська мова – церковно-слов'янську, тому носії цих мов і розпочали боротьбу один з одним, бо «мова високого штилю» ніяк не хотіла визнавати існування мови «низького штилю» (відповідно до термінології М. Ломоносова) [10, с.255], попри те, що М. Ломоносов мав на увазі різні соціальні верстви населення тодішньої Росії – дворян та селян. На початку 20 ст. В. Вернадський написав статтю «Українське питання і російська громадськість» (1915), яка не була опублікованою аж до кінця того ж таки століття, але була віднайдена українськими науковцями в Архіві рукописів радянської Академії наук наприкінці 20 ст. і в якій В. Вернадський наголошує на тому, що «український рух органічний і живиться корінням народного життя, то він ніколи не згасне» [13, с.176] ні в мові, ні в історії, ні в культурі, попри «тернистий шлях, тягар чорної недолі» [10, с.264] 18-19 ст. А про роки утисків та знищення української культури і українського народу в 20 ст. вже написано багато і буде написано ще більше, починаючи від М. Хвильового і закінчуючи І. Дзюбою. І якщо М. Хвильовий у 1926 р. ставив запитання «Україна чи Малоросія», то І. Дзюба – «український Орвел нашого перехідного періоду» [17, с.278] – у 60-ті рр. минулого століття сформулював запитання інакше «Інтернаціоналізм чи русифікація?», відкривши для себе «зневажену правду України» [17, с.2], за висловом Є Сверстюка, на перше місце в русифікаційних заходах радянщини поставив українську культуру [17, с.159-168], а на другому місці – українську мову [17, с.168-174], що, як відомо, лиш підтверджує той факт, що зміна дворянства на пролетаріат в Росії нічого не змі-

нила в державній політиці стосовно українців. І. Дзюба цитує слова Ф.А. Дістервега: «Мова для людини священна. Посягати на неї, пограбувати її від людини, нав'язувати їй чужу – означає посягати на корінь життя людини... Через мову народ живе, в ній втілений його дух» [17, с.71], а І. Огієнко стверджував у своїй студії те, що «мова це наша національна ознака, в мові наша культура, ступінь нашої свідомості» [10, с.235], тому мову «так старанно пильнували, аби заборонити, аби звести та знищити її дощенту», й використовує народне прислів'я: «Бо німого, мовляв, попхасш, куди забажасш» [10, с.240]. Наукова інтерпретація І. Огієнка на початку 20 ст. одного з головних смислообразів буття людини і відповідно цілого народу – українського – його культури, невід'ємною часткою якої є всі інші смислообрази буття людини – її мова, її історія, її мистецтво, її народ і т.д. – демонструє світоглядний менталітет українців, що має всі ознаки «екзистенціально-гуманістичної ментальності» [5, с.296] в історичному розвитку українства і його історично пам'яттю та наочним відображенням колективного досвіду народу. Сучасні наукові студії є лиш фактологічним підтвердженням матеріалу, викладеного І. Огієнком про українську культуру. Це велика кількість друкованих праць, які лиш розширюють кругозір людини стосовно матеріальної та духовної культури українців у минулому. Напр., п'ятитомна праця, обсягом майже 6000 ст., Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського, де науковці наголошують на тому, що «надзвичайно багате, насичене різними впливами, неповторно розмаїте мистецтво України, чи не єдине серед європейських країн, може репрезентувати спадок, в якому присутні ланки майже всіх віх її історії...» [18, с.624]. А сучасна джерельна база великої кількості дослідженого матеріалу є лиш підтвердженням фактологічного матеріалу, відображеного в студії І. Огієнка «Українська культура» на початку 20 ст. Що ж стосується останнього розділу праці, то в сучасних новітніх працях можемо знайти також підтвердження русифікаторської політики і не тільки царської Росії. Українські філософи пишуть, що «українська національна культура за 350 років колоніального існування в рамках Російської (включаючи й радянських період) імперії зазнала значно більше втрат, ніж за часів татаро-монгольської навали» [5, с.257].

Список використаних джерел:

1. Булаховський Л.А. Загальне мовознавство / Л.А. Булаховський // Вибрані праці : в 5 т. – К. : Наукова думка, 1975. – Т. 1. – 495 с.
2. Попович М. Бути людиною / М. Попович. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2011. – 223 с.
3. Кислюк К.В. Історіософія в українській культурі: від концепту до концепції / К.В. Кислюк. – Харків : ХДАК, 2008. – 288 с.
4. Субтельний О. Україна Історія [Електронний ресурс] / О. Субтельний. – Режим доступу: www.ukr.lit.org/orest_subtelnyy_istoria_ukrainy.pdf.
5. Бичко І.В. Філософія / І.В. Бичко, В.Г. Табачковський, Г.І. Горак. – К. : Либідь, 1993. – 576 с.
6. Чижевський Дм. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – Прага, 1931. – Режим доступу: www.iizbornyuk.org.ua/chyph/chyph_01.html
7. Горбач Н.Я. Теорія та історія світової і вітчизняної культури / Н.Я. Горбач, С.Ф. Гелей, З.П. Російська. – Львів : Каменяр, 1992. – 188 с. – Режим доступу: www.edukuigi.com/kulturopogiy_a_view.php=01.html
8. Хвильовий М. Україна чи Малоросія / М. Хвильовий. – Режим доступу: www.ukr.lit.org/khvyliovyi-ukraina_chy_malorosiya.pdf.
9. Дзюба І.М. Русифікація вчора, сьогодні... і завтра? / І.М. Дзюба // Від чорносоценців початку ХХ століття до українофобів початку століття ХХІ. – К. : Вид-во «Києво-Могилянська академія», 2011. – С. 405-489.

10. Огієнко І. Історія української культури: коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко – Вінніпег : Тов-во Волинь, 1979. – 272 с. – Режим доступу: www.diasporiana.org.ua/ukrainica/2521-ogyenko-i-istoria-ukrayuinskoyi-kulturi-kоротка-istoriya=kulturnogo-zhittyi-ukrayinskogo-narodu.html
11. Марченко Н. Аксиологічний аспект розгляду надбань українського фольклору як одного з головних націєтвірних чинників / Н. Марченко // Література Фольклор Проблеми поетики. – К. : КНУ, 2013. – Вип. 39. – Ч. I. – С. 117-126.
12. Грабовська І. Філософія українського буття / І. Грабовська, Т. Ємець, О. Мостяєв. – К. : Українська видавнича спілка, 2006. – 295 с.
13. Вернадський В.І. Українське питання і російська громадськість / В.І. Вернадський // Вітчизна. – 1988. – №6. – С. 172-178.
14. Словник іншомовних слів / СІС. – К. : Головна редакція української радянської енциклопедії, 1985.
15. Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація / О. Потебня. – Нью-Йорк : Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., 1992. – 155 с.
16. Марченко Н. Відображення ролі Тараса Шевченка в історії України в поезіях-присвятах Івана Огієнка / Н. Марченко // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник : серія філологічна. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський університет імені Івана Огієнка, 2015. – Вип. XII. – С. 196-204.
17. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І. Дзюба. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2010. – 336 с.
18. Історія українського мистецтва : в 5 т. / НАН України ; ІМФЕ ім. М.Т. Рильського ; голов. ред. Г. Скрипник, ред. Р. Михайлова, Р. Забашта. – К., 2008. – Т. I. – 710 с.

The article deals with one of the monographs by Ivan Ogyienko «Ukrainian culture» (1918). I. Ogyienko has described the Ukrainian culture as the main factor of national identity. The Ukrainian culture started to form long time ago, passed the difficult period of the making and the development as the source of Ukrainian folklore. The Ukrainian culture experienced the systematic discrediting of the national historical and cultural values of the Russian policy in the 18-19 centuries as the policy of the russification of the Ukrainian folk. The scientist described the russification on political, cultural, historic, ecclesiastical and educational levels. The concept culture has demonstrated historic memory and cultural memory of the folk, has proved the collective experience in the folk existence, and has indicated the world-view national mentality of the Ukrainian folk that was determined as the mentality of existential humanism. The study by I. Ogyienko has showed the influence of the Ukrainian culture on the Russian culture in the 17-18 centuries.

Key words: culture, folklore, tradition, language, science, literature, cultural influence, russification.

Отримано: 09.02.2017 р.